

Luthers bibelprosjekt

Luther ville at folk som ikke kunne latin, også fikk mulighet til å lese Bibelen. Da kunne de selv vurdere hva Bibelen sier om troen, om nåden, om frelsen osv., og se om kirkens teologer hadde rett i det de talte og skrev. Luther mente jo at mye av tidas teologi ikke hadde røtter i Bibelen.

I 1522 oversatte han hele det nye testamentet i løpet av elleve uker – alene! Det forteller mye om hans enorme arbeidskapasitet. Det ble trykt i et stort opplag i september 1522. Tre måneder seinere, i desember, kom det en ny utgave med forbedret tekst. I en tiårsperiode fra 1524 til 1534 oversatte han hele Det gamle testamentet.

Luther gjorde mer enn det vi forbinder med å oversette; han laget samtidig et moderne tysk skriftspråk, med utgangspunkt i hvordan folk flest snakket. Når den tyske staten feirer Luther i 2017, er det ikke først og fremst kirkereformatoren de er opptatt av, men mannen som gav Tyskland et nytt, moderne skriftspråk, og hva det har betydd for den tyske nasjonsbyggingen.

Luther kunne selvsagt ikke unngå å bli kritisert for å trekke Bibelen ned på et uakseptabelt, folkelig språknivå. Ikke minst var det noen «papister», det vil si pavetro teologer, som kritiserte ham. Men Luther gav svar på tiltale. I 1530 skrev han noe som viser at mannen ikke akkurat var beskjeden på egne vegne:

«Jeg har oversatt Det nye testamentet til tysk så godt og samvittighetsfullt som jeg makter... Jeg har gjort det utelukkende for å hjelpe dem som ikke kan gjøre det bedre selv. Det er ikke forbudt for noen å lage en bedre oversettelse. Den som ikke vil lese, kan bare la det ligge. Jeg tigger ingen om å lese det og roser ingen om han gjør det. Det er mitt testamente og min oversettelse, og det skal det fortsatt være. Jeg vil ikke overlate til papistene å avgjøre om jeg har gjort noen feil. Til det har de altfor lange ører, og deres kråkeskrik er for skrøpelig til å dømme min måte å oversette på. Jeg for min del vet godt hva en oversetter trenger av kunst, flid, fornuft og forstand, men de vet mindre om det enn møllerens dyr, for de har ikke forsøkt ... De som aldri før har kunnet tale skikkelig – for ikke å snakke om å oversette! – de gjør seg nå alle sammen til mine læremestre, og jeg skal liksom være elev hos hele bunten... Jeg skulle gjerne sett den papist som utmerket seg ved å oversette for eksempel et Paulusbrev eller en av profetene til tysk uten å benytte seg av Luthers tysk og Luthers oversettelse!»

Da reformasjonen ble innført i Danmark og Norge i 1536, fikk danskene en fullstendig bibeloversettelse til sitt eget språk. Det var Christian III's bibel som kom i 1550. Men her i landet førte ikke reformasjonen til at vi fikk Bibelen på vårt eget språk. Vi måtte ta til takke med dansk. Først i 1854, altså 300 år etter at Bibelen kom på dansk, kom den første komplette bibelen på norsk, men den var oversatt fra dansk, ikke fra hebraisk og gresk. Første hele bibeloversettelse til bokmål (riksmål) fra grunnspråkene kom i 1904, og nynorsk i 1921.

På nordsamisk kom hele Bibelen i 1895, mens oversetterarbeidet til sørsamisk ikke er fullført enda.

Luthers salmeprosjekt

Seint på året 1523 fikk Martin Luther en idé. Han skrev til en medarbeider: «Jeg har til hensikt å følge profetenes og kirkefedrenes eksempel og skrive salmer på morsmålet for vanlige folk; det vil si åndelige sanger, slik at Guds ord også gjennom sang kan leve i folket.»

Luther hadde oversatt Det nye testamente til tysk året før, på et språk som alle lesekyndige kunne forstå. Nå ønsket han at folk også skulle lære kristendom gjennom sanger. Han oppfordret tilhengerne sine i Wittenberg til å skrive salmer, og flere av dem satte i gang med det. Men framfor alt skrev Luther salmer selv – på tysk, ikke på latin. I 1524 ble de første lutherske salmesamlingene trykt. Salmene ble en viktig plogspiss for reformasjonen. De ble fort spredd og ble tatt i bruk vidt og bredt.

Andre reformatorer som levde omtrent samtidig med Luther, valgte en helt annen strategi. Ulrich Zwingli i Sveits gikk svært drastisk til verks. For ham skulle gudstjenesten dreie seg om Guds ord, derfor forbød han sang i gudstjenesten og kastet ut orglene fra kirkene. Johann Calvin, opphavsmannen til Den reformerte kirke tradisjonen, mente at salmene fra Salmenes bok i Det gamle testamentet kunne synges i gudstjenestene, men ikke andre sanger. Luther derimot, satset for full på salmesangen. Han brukte ofte kjente, folkelige melodier, som han skrev nye tekster til. Da ble salmene lette å lære for folk flest.

Mange år før reformasjonen ble banket gjennom i Danmark og Norge, ble flere av Luthers salmer oversatt til dansk. Også i Norge ble disse salmene noen steder sunget allerede ti år før reformasjonen ble innført her. Vi vet at det skjedde i Bergen. Det fortelles også om en som het Oluf Skriver på Giske på Sunnmøre at han var «en principal til å kvede og skjemme prestene etter Luthers dikt.» På godt norsk vil det si at han mobbet de katolske prestene med å synge Luther-salmer. Da presten i Borgund ville forby ham å komme i kirken, svarte han at i så fall ville han sette seg i et tre på kirkegården og kvede og synge Luther-salmer mens gudstjenesten pågikk. Han ville kort og godt forstyrre gudstjenesten så mye han bare kunne. Slik opptrådte en norsk ur-lutheraner! Han var nesten like framfusende som Luther selv!

I *Norsk salmebok 2013* er det med 13 salmer som Luther har skrevet, pluss fire som han har gjendiktet fra latin. Den mest kjente er selvsagt «Vår Gud han er så fast en borg». Men også den eldste salmen i salmeboka som er skrevet av en kvinne, ble til i forbindelse med Luthers salme-prosjekt. På nr. 88 står salmen «Guds Son i krubba funnen». Kvinnen som skrev den, het Elisabeth Cruciger, hun var nonne, men forlot klosteret og kom inn i Luthers nærmeste omgangskrets i Wittenberg. Hun var venninne med Luthers kone, Katharina von Bora. Siden har både kvinner og menn fulgt Luthers oppfordring om å skrive salmer på morsmålet, og mengder av ulike salmebøker har sett dagens lys, «slik at Guds ord også gjennom sang kan leve i folket».

Luthers katekismeprojekt

Luther besøkte mange menigheter i områder i Tyskland hvor reformasjonen hadde fått fotfeste. Da ble det tydelig for ham at mange prester i de små landsbyene manglet grunnleggende teologiske kunnskaper. Sånn kunne det ikke fortsette, tenkte han. Hvis den nye teologiske innsikten hans skulle nå ut til folk, var det helt avhengig av at prester og lærere hadde kunnskaper. Derfor satte han i gang med å skrive en katekisme for prestene. Ordet katekisme kommer fra et gresk ord som betyr å lære eller å undervise.

Mens han holdt på med prestekatekismen, den som kalles den store katekismen, så han også behovet for å skrive en enkel innføring i kristendommen beregnet på barn. De var dømte mennesker som trengte å lære det sentrale innholdet i den kristne tro. Han oppfordret flere av vennene sine til å skrive en katekisme for barn, men da ingen tok på seg oppgaven, satte han i gang selv. I 1529 – tolv år etter de 95 tesene, og mens han både holdt på med den store katekismen og oversettelsen av Det gamle testamentet – skrev han like godt den lille katekismen i samme slengen.

Meningen med Luthers lille katekisme var i utgangspunktet at familiefedrene skulle bruke den til å undervise barna sine. De skulle kort og godt drive trosopplæring i hjemmet. Både guttene og jentene skulle lære de ti bud, trosbekjennelsen, Fadervår – og om dåpen, nattverden og skriftemålet. Opplegget var at først ble for eksempel et bud gjengitt slik det står i Bibelen («Du skal ikke ha andre guder enn meg»), så stilte faren eller læreren et spørsmål («Hva menes med det?»), og så skulle barna komme med det riktige svaret, som Luther hadde skrevet i katekismen. Disse svarene kalles gjerne Luthers forklaringer til budene, til Fadervår osv.

De første utgavene av den lille katekismen ble trykt som plakater til å henge opp på veggen – i hjemmet eller i kirken eller på skolen – sånn at de som hadde lært å lese, lett kunne øve på svarene. Seinere ble katekismen trykt som små hefter eller bøker.

Det lille skriftet ble en stor suksess. Da konfirmasjonen ble innført i Norge i 1736, 200 år etter reformasjonen, var den lille katekismen den viktigste læreboka. Men for å kunne lære innholdet i katekismen, måtte de som skulle konfirmeres, også kunne lese. Det kunne slett ikke alle norske barn i 1736. Derfor fikk vi den første loven om «allmueskole» her i landet bare tre år etter at konfirmasjonen ble innført. Alle norske barn skulle få opplæring i lesing og skriving, både gutter og jenter. Luthers prosjekt med å gi barn grunnleggende kristen kunnskap var altså den viktigste grunnen til at vi fikk skole for alle i Norge. Vi nok fått det også uten Luther, men ikke så tidlig som i 1739.

Luthers lille katekisme er fortsatt et av bekjennessskriftene i Den norske kirke, det vil si et av skriftene som offisielt uttrykker hva kirken tror på. Vi har de gamle trosbekjennelsene fra oldkirken: den apostoliske trosbekjennelsen, den nikenske og den atanasianske. Så har vi den augsburgske fra reformasjonstida. Luthers lille katekisme er med andre ord i godt selskap!